

Hvad vil det sige at studere nazismen, og hvad er formålet med det?

AF

KARL CHRISTIAN LAMMERS

Afskeden med en institution og med et fag som jeg har holdt meget af, og med et job der har fyldt det meste af mit voksne liv, er svær, men frembyder samtidig en god lejlighed til at reflektere over hvad det er jeg har lavet gennem de mange år og – indrømmet måske lidt forfængeligt – over hvad jeg håber jeg har betydet for faget historie.¹

Det har især noget at gøre med nazismens historie. Det vil måske undre at jeg lader fortællingen om studiet af nazismen begynde i Tyskland længe før nazismens fremkomst. For mere end 200 år siden – i året 1789 – tiltrådte den dengang 29 år gamle tyske digter Friedrich Schiller (1759-1805) et, som det dengang ofte var tilfældet, ulønnet job som professor i historie ved universitetet i Jena, der lå i det daværende hertugdømme Weimar. Som følge af hans dårlige helbred blev ansættelsen dog kortvarig, allerede i 1791 måtte han opgive stillingen som universitetslærer.

Men kort tid efter sin ansættelse, den 25. maj 1789, altså godt halvanden måned inden stormen på *la Bastille* i Paris og den franske revolution, holdt Friedrich Schiller sin tiltrædelsesforelæsning foran et begejstret publikum. Mere end halvdelen af det lille universitets studenter skal angiveligt have været til stede i auditoriet. Forelæsningen havde han givet titlen »Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte?« (oversat til dansk: Hvad vil det sige at studere universalhistorie, og hvad er formålet med det?) Han sigtede til verdenshistorie eller med et moderne udtryk måske globalhistorie.² Endnu inden historiefagets egentlige videnskabeliggørelse og professionalisering stillede

1 Det følgende er en let bearbejdet version af min tiltrædelsesforelæsning på Saxo-Instituttet, Københavns Universitet, d. 27. september 2013.

2 Friedrich Schiller, Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte?, i: Friedrich Schiller, Werke in drei Bänden, udg. af Herbert G. Göpfert, München Carl Hanser Verlag 1966, bind 2, s. 9-22.

Schiller herunder nogle spørgsmål til historiefaget der berørte selve meningen med arbejdet som historiker.

Det kan nok diskuteres om de forslag Schiller kom med i forelæsnin-gen, var særlig bemærkelsesværdige. Hans udgangspunkt var et opgør med hvad han betegnede som *Brotgelehrte* (brødlærde), altså med dem der intet højere mål havde som historiker end at sikre sig den daglige løn. Heroverfor fremlagde han et plaidoyer for hvad han kaldte »det filosofiske hoved« der hele tiden bestræbte sig på at samle historien i et harmonisk hele. Sådant ville Schiller selv opfattes. Målet med arbejdet som historiker var ikke at fremlægge detaljerne, men at forstå – og forklare – sammenhængen i verdenshistorien. Det at fremhæve den verdenshistoriske sammenhæng og udvikling til et harmonisk hele kunne i alt fald på en måde hævdes at være tidstypisk for oplysningstiden: Schillers optimistiske svar gik ud på at den almindelige verdenshistorie gav svaret på menneskets udvikling fra huleboer til dannet verdensborger, at universalhistorikeren fremhævede det der havde haft en væsentlig, uimodståelig og tydeligt påviselig indflydelse på verdens nutidige skikkelse. Universalhistorikerens filosofiske forstand kædede begivenhederne sammen til et system, til et fornuftsmæssigt sammenhængende hele.³

Schillers forelæsning havde også form af en opfordring til hans brødgiver, hertug Karl August af Weimar, der selv var til stede i auditoriet. Med Schillers formulering lød den: »Aus der Geschichte erst werden *Sie* lernen, einen Wert auf die Güter zu legen, denen Gewohnheit und unangefochtener Besitz gern unsre Dankbarkeit rauben« (Først af historien vil *De* lære at værdsætte de goder som vane og uantastet besiddelse gerne berøver vor taknemmelighed).⁴ Ifølge Schiller ville kendskabet til verdenshistoriens udvikling således gøre nutiden forståelig.

Det var nu ikke som historiker Schiller blev berømt. Det skyldes langt mere rollen som oprørets og frihedens digter. Derfor vil nogen sikkert – og med rette – spørge hvad oplysningstidens Friedrich Schiller dog har med nazismen at gøre. Og hvorfor har jeg taget mit udgangspunkt hos netop ham? Det er ikke helt tilfældigt, som jeg skal prøve at vise. For læsningen af ham og især brugen af Schiller blev indpasset i det nazisterne præsenterede som deres revolutionære projekt. I sommers aflagde jeg den lille tyske universitetsby Jena, der ligger i delstaten Thüringen, et kort besøg. Universitetet bærer i dag stadig navnet Friedrich-Schiller-Universität efter at det i den nazistiske tid, i 1934,

3 Ibidem, især s. 19.

4 Ibidem, s. 22. Fremhævelse hos Schiller.

altså i 175-året for digterens fødsel, blev opkaldt efter ham. Det skal ses i sammenhæng med at nazisterne søgte at propagere ham og hans »tyske ånd« (*deutschen Geist*) som en slags forløber for nationalsocialismen, ja sågar som »Hitlers kampfælle« (*Kampfgenosse Hitlers*), som det blev sagt.⁵ Den læsning af Schiller blev i 1934 formuleret af NS-regimets propagandaminister Joseph Goebbels på følgende måde: »Hätte Schiller in dieser Zeit gelebt, er wäre zweifellos der große dichterische Vorkämpfer unserer Revolution geworden« (Hvis Schiller havde levet i dag, ville han uden tvivl være blevet den store digteriske forkæmper for vor revolution).⁶

Ved på den måde at tage især den – i deres øjne – *völkisch-nationale*, politiske digter Schiller til indtægt for deres egen revolution fik nazisterne bragt til udtryk at universitetet i Jena skulle være et politisk universitet, at det skulle være et nationalsocialistisk universitet – ja nogle nazister, som den thüringske *Gauleiter* Fritz Sauckel, ønskede endda at omdanne det til et SS-universitet! Ved at give universitetet navn efter Schiller tilsigtede nazisterne at (mis)bruge den politiske Schiller til egne formål. Men hvorfor valgte de netop Schiller, der dog også var kendt som frihedens og oprørets digter? Begrundelsen lå lige for: Friedrich Schiller havde været tæt forbundet med universitetet i Jena. Relationen til Schiller lå altså ikke i andet end at nazisterne ved at opkalde universitetet efter ham søgte at *vereinnahmen*, dvs. omklamre og bruge den politiske digter Schiller i forhold til deres projekt. Nazisternes mål med historien og universitetet var et ganske andet end hans, hvilket også skulle blive tydeligt i Jena, hvis universitet de forsøgte at udbygge til et nationalsocialistisk støttepunkt *erster Ordnung* (af første rang).⁷

Kunne Schiller og det universitet han underviste på, på en måde hævdes at repræsentere oplysningstidens åbenhed og tolerance, skulle det til gengæld tage sig meget anderledes ud knap 140 år senere. Da drejede det sig om selv at skabe historie, om at forme historien efter egne forestillinger. Da forlod de der bestemte, altså nazisterne, åbenheden til fordel for det åndelige mørke. Da stilledes der ikke de samme spørgsmål som Schiller stillede. I januar 1930, tre år inden nazisternes

5 Hans Fabricius, *Schiller als Kampfgenosse Hitlers. Nationalsozialismus in Schillers Dramen*, Bayreuth NS Kultur-Verlag 1932.

6 Cit. efter Horst Schmidt, »Ans Vaterland, ans teure...«, *Konkret* 5, 2005, jf. endvidere Georg Kuppelt, *Schiller im nationalsozialistischen Deutschland. Der Versuch einer Gleichschaltung*, Stuttgart J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung 1979, s. 9f.

7 Jf. Helmut Heiber, *Universität unterm Hakenkreuz, Teil II: Die Kapitulation der Hohen Schulen*, Band 2, München K-G-Saur 1994, s. 125f.

egentlige magtovertagelse i Tyskland, var det nazistiske parti NSDAP nemlig kommet med i delstatsregeringen i Thüringen, og den første nazistiske minister i Tyskland blev Wilhelm Frick som minister for indre anliggender og kultur. Herunder hørte også universitetsområdet og dermed universitetet i Jena. Frick lagde fundamentet for det politiske universitet idet han straks lod forstå hvad nazisterne var ude på ved at oprette et professorat i racelære (*Rassenkunde*) ved universitetet i Jena. Det blev besat med partikammeraten professor Hans F.K. Günther, en af pionererne i den intolerante og diskriminerende nazistiske racelære/»-videnskab«. ⁸ Dennes tiltrædelsesforelæsning i november 1930 – der for øvrigt blev overværet af Adolf Hitler og Hermann Göring – omhandlede styrkelsen af den nordiske race. Nu skulle racen gøres til det bestemmende i historien, og Jena skulle udvikle sig til et af centrene for den racebaserede videnskab – en by og et universitet hvor *Rasse, Blut und Boden* (race, blod og jord), som man kaldte det, var præsent overalt. ⁹ Det var noget andet end det Schiller havde ment, men han fik da lov til – efter politisk omtolkning – at lægge navn til Jenas universitet!

Men tilbage til Schiller. Nok blev hans udfordrende spørgsmål til historikerne og historievidenskaben som omtalt besvaret ensidigt i nazitiden, men det er blevet taget op flere gange siden. Det er også gjort med henblik på at søge at forklare nazismen og dens historie. Eksempelvis afholdt det nye *Jena Center Geschichte des 20. Jahrhunderts* i 2006 en konference over emnet »Was heißt und zu welchem Ende studiert man Geschichte des 20. Jahrhunderts?« (Hvad vil det sige at studere det 20. århundredes historie, og hvad er formålet med det?), hvor en række internationale samtidshistorikere søgte at give deres svar på udfordringen fra den nærmeste fortid: Hvordan skulle man forstå, forklare og tyde det 20. århundredes historie og ikke mindst nazismens betydning for århundredets forløb? ¹⁰ Det har jeg ladet mig inspirere af. Når jeg godt 225 år senere med en lidt anderledes formulering drister mig til på ny at stille de samme spørgsmål som Schiller gjorde, til arbejdet med det 20. århundredes historie, i dette tilfælde specifikt nazismens historie, er det ikke for prætentivt og anmassende at gøre krav på at kunne følge i den store mands fodspor.

⁸ Hans Günther var især kendt for sin bog *Rassenkunde des deutschen Volkes*, der udkom i 1923.

⁹ Heiber, op.cit., s. 125.

¹⁰ Publiceret i *Was heißt und zu welchem Ende studiert man Geschichte des 20. Jahrhunderts?*, udg. af Norbert Frei, Göttingen Wallstein 2006.

Hvorfor refererer jeg (og centeret i Jena) så til Schiller i dag? For det første fordi spørgsmålet om meningen og formålet er fagets egentlige omdrejningspunkt – det som i sidste instans legitimerer det at arbejde som historiker og specielt med samtidshistorien.

Men referencen hænger også nøje sammen med hvad man kunne hævde har været nazismens verdenshistoriske eller universalhistoriske rolle og betydning. At påstå – som Schiller gjorde – at historien udgjorde et fornuftsmæssigt hele, kan ikke umiddelbart hævdes at gælde for nazismen, selv om den, som jeg skal prøve at vise, kan gøres til i det mindste et *forklarligt* hele.

Nazismen har villet skabe historie. Hitler og hans tilhængere bestræbte sig på at give historien deres præg og ændre dens forløb, og de må siges at have haft held til at gøre det. En velkendt britisk kollega, Ian Kershaw, har – i mine øjne med rette – formuleret det på den måde at uden Adolf Hitler (og dermed uden nazismen) ville det tyvende århundredes historie (og dermed verdenshistorien) helt sikkert være forløbet anderledes.¹¹ Hitler kan med andre ord hævdes at have været en af de få historiske skikkelser der har forandret verdenshistoriens forløb. Dermed er han emne for Schillers universalhistorie, og det er dette forhold der gør hans, de øvrige nazisters og nazismens historie relevant. Studiet heraf er en væsentlig indgang til at forklare hele vor samtids historie.

Dermed kan overliggeren synes at være blevet sat højt. Men hvordan og med hvilket formål man studerer nazismen – og specielt gør det i Danmark – er for mig et særlig relevant spørgsmål idet studiet af nazismens historie har været hovedindholdet i mit næsten 45-årige virke som universitetshistoriker.

Måske kunne det med en anden lånt formulering – af den amerikanske historiker Raoul Hilberg¹² – lidt provokerende hævdes at det også hænger sammen med at der i begyndelsen nærmest ikke fandtes nogen nazisme, i alt fald ikke inden for faget historie således som der blev undervist i det på Historisk Institut på Københavns Universitet i 1960'erne. I løbet af min studietid blev der ikke forsket og undervist i nazismens historie på KU – dens historie og historiografi mødte jeg først under mit studieophold ved universitetet i Tübingen i årene 1965/66. Der blev dog undervist i temaet efter at jeg var tiltrådt som

11 Ian Kershaw, Hitler. 1889-1936, Hubris, London Penguin 1998, s. XIX.

12 Raoul Hilberg, Developments in the Historiography of the Holocaust, i: Comprehending the Holocaust. Historical and Literary Research, udg. af Asher Cohen, Yoav Gelber, and Charlotte Wardi, New York Peter Lang 1988, s. 21.

amanuensis og i 1969 lod et kursus om Weimar-republikkens historie udvide til også at inddrage nazismens forhistorie. Weimarrepublikken, altså det første tyske demokrati fra 1919 til 1933, udgjorde naturligvis ikke bare forhistorien til nazismen, så sandt som den nazistiske bevægelse NSDAP opstod i Weimarrepublikken og dens politik var rettet mod det nye demokrati i Tyskland. Derfor må dens opståen søges forklaret i sammenhæng med netop Weimarperioden og dens problemer. Nazismen fremstillede sig som alternativ til Weimarrepublikken, og den blev af mange tyskere accepteret og bifaldet som sådant. Nazisterne endte med politisk at mobilisere det største mindretal – og de vendte det mod Weimarrepublikken. De opnåede dog ikke før 1933 noget flertal bag sig. Men et socialt bredt mindretal af det tyske folk delte nazisternes mål om at afskaffe »systemet«, dvs. det demokratisk-parlamentariske regeringssystem, og få ophævet hvad nazisterne betegnede som Versailles-traktatens lænker. Dermed udviklede NSDAP sig til et bredt folkeparti der var i stand til at integrere heterogene interesser. Som leder af det største folkeparti fik Hitler 30. januar 1933 overdraget rigskanslerposten og dermed magten.¹³

Denne introduktion af nazismens historie som et epokeskabende verdenshistorisk og samtidshistorisk emne foregik på et tidspunkt hvor nazismen selv og den nazistiske epoke tidsmæssigt var kommet på behørig afstand, og hvor den kunne synes overstået hvis ikke »overvundet«. Det skete på et tidspunkt hvor den tyske og internationale historiske forskning for længst var kommet ud over synet på og tolkningen af nazismen som en »tysk katastrofe« (Friedrich Meinecke) eller »Irrweg einer Nation« (en nation på afveje) (Alexander Abusch), som et totalitært tyrannisk persondiktatur (Alan Bullock) eller som resultat af demokratiets svagheder (Karl Dietrich Bracher).¹⁴ Inden for den historiske forskning var nazismen, dens opståen som bevægelse, dens massemobilisering og etablering som regime i stedet for dels blevet sat ind i sin sammenhæng med forskellige problemer i den tyske nationale og europæiske historie, dels sat ind i sin behørig kontekst i form af den

13 Jf. Hans Mommsen, *Die verspielte Freiheit. Der Weg der Republik von Weimar in den Untergang*, Frankfurt/M. Propyläen 1989, og senest Ursula Büttner, *Weimar. Die überforderte Republik 1918-1933*, Stuttgart Klett-Cotta 2008.

14 Friedrich Meinecke, *Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen*, Wiesbaden Eberhard Brackhaus Verlag 1946, Alexander Abusch, *Der Irrweg einer Nation. Ein Beitrag zum Verständnis deutscher Geschichte*, Berlin Aufbau Verlag 1946 (Opr. Mexiko 1946), Alan Bullock, *Hitler. A Study in Tyranny*, London Odhams Press 1952, Karl Dietrich Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Demokratie. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, Stuttgart Ring Verlag 1955. Jf. hertil Winfried Schulze, *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, München Beck 1989.

nye internationale fascismes historie. Fra da af er nazismen af mange blevet betragtet som ganske vist en del af den internationale fascismes historie, men først og fremmest en særlig version heraf. Specielle tyske træk – de såkaldt *völkische* (dvs. nationalistisk-antisemitiske) træk – gjorde nazismen til en særlig radikal variant af fascismen.¹⁵

Hvad betyder dette for formålet med at studere nazismens historie som del af verdenshistorien? Sagt foreløbigt og forenklet har projektet gået ud på at bruge forsøgene på at forklare nazismen – dens fascination og tiltrækning og dens forbrydelser og grunden til at de blev mulige – til at åbne op for også at uddrage en lære af nazismens historie. Spørgsmålet er imidlertid hvilken. En lære drages ikke bare ved at analysere og beskrive nazismens genese og udvikling, ikke bare ved at undersøge det nazistiske Førerdiktatur, dettes umenneskelige og brutale masseforbrydelser mod hvad nazisterne kaldte »laverestående racer« eller folk eller dets i Tysklands navn gennemførte forbryderiske erobrerkrig mod Europas folk.

Den historiske nazismeforskning – af tysk og international observans – har i mange undersøgelser og mange enkeltheder fremstillet nazismens opståen og gennembrud, den har analyseret det nazistiske diktatur og dets funktionsmåde som Førerstat, den har skitseret det nazistiske samfundsideal *Volksgemeinschaft*, dets tiltrækning (dvs. inklusion) og eksklusion, den har detaljeret skildret de nazistiske erobrerkriges og krigsforbrydelsers form og omfang, den har udførligt analyseret hvorledes det nazistiske regimes racistiske og menneskefjendske politik gik ud over millioner af ofre bare fordi de blev betragtet som »undermennesker« (det gjaldt jøder, sigøjnere, handicappede, homoseksuelle, »asociale« og slaviske folk), og den har gjort den udgrænsende racepolitik og det nazisterne kaldte *Endlösung der Judenfrage* (udryddelsen af jøderne eller Holocaust) til de helt centrale bestanddele af regimets politik.¹⁶

Med sin brutalt diskriminerende og udgrænsende racepolitik satte det nazistiske regime nye standarder for statslig undertrykkelse og barbari, hvilket samtidig og måske lidt paradoksalt efter nazismens undergang førte til et internationalt gennembrud for menneskerettighederne som international norm: Efter nazismen er det enkelte menneskes værdighed, som det siges, ukrænkelig, og det er statens opgave at sikre den.

15 Jf. eksempelvis Hans-Ulrich Thamer's store fremstilling af nazismens historie, *Verführung und Gewalt. Deutschland 1933-1945*, Berlin Siedler Verlag 1986.

16 Jf. gennemgangen i min bog *Nazismens epoke. Førerstat, Volksgemeinschaft og racekrig*, København Schönberg 2003.

Alle disse væsentlige aspekter er gennem flere årtier blevet grundigt og udførligt undersøgt således at nazismens historie – i det der undertiden bliver kaldt dens »anden historie«,¹⁷ dvs. forløbet af undersøgelsen og bearbejdelsen af den efter 1945 – fremstår som en af de grundigst undersøgte og bedst udforskede faser af verdenshistorien. Alene omfanget af titler på de tre hovedsprog – det omfatter i dag flere end 50.000 titler, og der udgives stadig flere – tilsiger dette.¹⁸

Men trods nazismeforskningens omfang og kvalitet kan endnu ikke alle spørgsmål forbundet med nazismens historie siges at være udtømmende belyst og besvaret. Det gælder først og fremmest spørgsmålet om *hvorfor* nazismen, altså den nazistiske bevægelse NSDAP og dens Fører Hitler, fik så stor politisk succes? Hvorfor blev han og det nazistiske regime mulige? Hvorfor havde et flertal af tyskerne fulgt og bakket op om et forbryderisk regime der i alt fald i 1930'erne ikke lagde skjul på hvad det gjorde med kritikere og de »andre«? Hvad havde nazisterne stillet det tyske folk i udsigt for at blive bakket op? Udtrykt med andre ord: En eventuel lære af nazismens historie skulle først og fremmest fremgå af hvorfor nazismen (og Hitler) blev mulig, hvad der var tiltrækkende ved den, og hvorfor den efter magtoverdragelsen i 1933 blev i stand til at fascinere, engagere og involvere millioner af samtidige i det nazistiske projekt om et racerent Tyskland og en såkaldt *Neuordnung Europas*.¹⁹

Nazismeforskningen har derfor – efter i lang tid at have været mest fokuseret på det nazistiske regimes opbygning og undertrykkelse, på det nazistiske Tysklands brutale erobningskrig og racistiske krigsforbrydelser, på regimets gerningsmænd og de mange ofre herfor – i det seneste stykke tid i højere grad søgt at forklare hvorfor det nazistiske regime blev en realitet, hvorfor det mindretal der havde bakket nazisterne op før magtoverdragelsen, så hurtigt udviklede sig til et flertal, hvorfor især Hitler, men også det nazistiske projekt fascinerede så mange fra samtiden, og hvorfor Hitler og hans regime og dermed de nazistiske forbrydere langt hen havde opbakning eller sågar støtte hos det store flertal af det tyske folk.

17 P. Reichel, H. Schmid, P. Steinbach (udg.), *Der Nationalsozialismus – Die zweite Geschichte. Überwindung – Deutung – Erinnerung*, München Verlag C.H. Beck 2009.

18 Michael Ruck, *Bibliographie des Nationalsozialismus*, Darmstadt Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2000.

19 Således Hitler i en tale 30. januar 1941, cit. efter Max Domarus, *Hitler. Reden und Proklamationen 1932-1945*, Leonberg Pamminger & Partner 1987 (1962), bind 4, s. 1663.

Man har inden for nazismeforskningen beskrevet det nazistiske regime som et såkaldt *Zustimmungsdiktatur*²⁰ (samtykke- eller tilslutningsdiktatur med opbakning fra et flertal af tyskerne). Dette kom ikke bare til udtryk i opbakningen til regimet i de folkeafstemninger og såkaldte »valg« der blev afholdt efter 1933, men fremgik også af stemningsrapporter udfærdiget af SS' *Sicherheitsdienst* og politiet, og af udsnuglede beretninger fra den socialdemokratiske eksilorganisation SoPaDe. At regimet kunne karakteriseres som et *Zustimmungsdiktatur*, indebar at millioner af tyske mænd og kvinder accepterede de inklusions- og eksklusionsprincipper der lå til grund for det nazistiske samfundsideal *Volksgemeinschaft*, og at de dermed affandt sig med de drastiske konsekvenser deraf for de såkaldte »andre«.²¹

Omdrejningspunktet for en forklaring på hvorfor nazismen blev mulig, og hvorfor den fik succes, måtte anderledes udtrykt først og fremmest søges i forholdet mellem den ekstremt populære Fører Hitler (som personificerede nazismen) og det tyske folk, mellem Hitlers karismatiske magt og tyskernes engagement, et emnefelt der trods Potsdam-erklæringens manende ord til tyskerne fra 1945 om at de nu kom til at bøde for deres opbakning bag nazismen, i den postnazistiske tid i lang tid var fortrængt eller underbelyst hvis ikke tabubelagt. Det drejede sig jo netop om et forhold eller en historie som de fleste tyskere efter 1945 helst ville fortrænge. De opfattede sig – ud fra den angivelige dikotomi mellem den nazistiske ledelse og folket – mere som *Opfer* end som *Täter*, altså mere som ofre for nazisme og krig end som medansvarlige for regimets forbrydelser.²²

Da Deutsches Historisches Museum, det tyske historiske museum i Berlin, for omkring tre år siden, i efteråret 2010, præsenterede en, som det skulle vise sig, yderst kontroversiel og omdiskuteret udstilling med titlen *Hitler und die Deutschen. Volksgemeinschaft und Verbrechen* (Hitler og tyskerne. Folkefællesskab og forbrydelser), var det ikke bare første

20 Således først Frank Bajohr, *Die Zustimmungsdiktatur. Grundzüge nationalsozialistischer Herrschaft in Hamburg*, i: Hamburg im »Dritten Reich«, udg. af Forschungsstelle für Zeitgeschichte in Hamburg, Göttingen 2005, jf. endvidere Götz Aly, *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, Frankfurt/M. Fischer Verlag 2005.

21 Jf. Frank Bajohr & Dieter Pohl, *Massenmord und schlechtes Gewissen. Die deutsche Bevölkerung, die NS-Führung und der Holocaust*, München C.H. Beck 2006, s. 34f.

22 Jf. Torben Fischer & Matthias N. Lorenz (udg.), *Lexikon der »Vergangensheitsbewältigung« in Deutschland. Debatten und Diskursgeschichte des Nationalsozialismus nach 1945*, Bielefeld Transcript Verlag 2007, s. 42f, endvidere Bill Niven (udg.), *Germans as Victims. Remembering the Past in Contemporary Germany*, Houndmill Palgrave Macmillan 2006.

gang efter hans død i slutningen af april 1945 at den forkætrede tyske Fører Hitler blev gjort til midtpunkt for en offentlig, nærmest halvofficiel udstilling. Den længe som ikke-person (*Unperson*) stigmatiserede Hitler og tyskernes indstilling til ham og deres følelser for ham rykkede i fokus. Men det var samtidig første gang det kontroversielle, men nu altoverskyggende tema, vekselvirkningen mellem ledelse og folk, stod i centrum: Emnet var det tyske folks forhold til dets Fører og dennes popularitet hos samme folk. Udstillingen udtrykte således bestræbelsen på kritisk at belyse forholdet mellem Adolf Hitler og tyskerne og dermed på at forklare fascinationen og tiltrækningen fra Hitler og dennes (og nazismens) opbakning og støtte til den »nationale genfødsel« i det tyske folk.²³

Dette essentielle og gensidige forhold mellem tyskerne og Adolf Hitler gør jeg til omdrejningspunkt for at begrunde hvorfor det er vigtigt at studere nazismens historie. Det er i mine øjne her forklaringen skal findes på hvorfor det store flertal af tyskerne bakkede op omkring Hitler og det nazistiske regime og derigennem gav nazisterne mulighed for at realisere det nazistiske og racistiske projekt om et racebestemt og dominerende Stortyskland. I dette vekselforhold mellem Hitlers karismatiske magt og folkets *Gefolgschaft* (følge) ligger nazismens succes begrundet, og heri skal det politiske svar på en erfaring søges.

Hvordan tog dette forhold sig så ud? Hitlers forhold til det eller som han sagde »sit« tyske folk var på en måde ambivalent – det var tillidsfuldt og nedladende på samme tid, også fordi Hitler jo hævdede ikke bare at repræsentere folket, men at han var – altså legemliggjorde – det tyske folk. Under en valgkamp i Hamburg i marts 1936 pegede han på at valget skulle vise at i Tyskland var det ikke bajonetten der tyranniserede folket, men at »hier eine Regierung getragen wird vom Vertrauen des ganzen Volkes. Ich bin aus dem Volk gekommen. In 15 Jahren habe ich mich aus diesem Volk langsam mit dieser Bewegung empogearbeitet ... Aus dem Volke bin ich gewachsen, im Volke bin ich geblieben, zum Volke kehre ich zurück!« (... her bliver en regering født og båret af hele folkets tillid. Jeg er selv kommet fra folket. I løbet af 15 år har jeg fra dette folk langsomt arbejdet mig opad sammen med denne bevægelse ... Jeg er udgået fra folket, jeg er blevet i folket, og til folket vender jeg tilbage!).²⁴ Samtidig udviste han stor foragt for masserne²⁵,

23 Jf. kataloget *Hitler und die Deutschen. Volksgemeinschaft und Verbrechen*, udgivet af Hans-Ulrich Thamer og Simone Erpel, Dresden Sandstein Verlag 2009.

24 Tale 20. marts 1936, cit. efter Domarus, op.cit., bind 2, s. 609.

25 Jf. Volker Ulrich, *Adolf Hitler. Biographie. Band 1: Die Jahre des Aufstiegs 1889-1939*, Frankfurt/M. S. Fischer 213, s. 124f.

og i en slags politisk eftermæle fra marts 1945 afskrev han sit tyske folk som ikke værdigt til at overleve fordi det ikke havde kunnet sejre over folket fra øst, dvs. bolsjevismen.²⁶

Alligevel havde han udadtil store forventninger til det folk som han politisk, ideologisk, socialt og organisatorisk søgte at, som det hedder på tysk, *vereinnahmen* dvs. totalt at indlemme eller »okkupere«, ja bruge. Velkendte er formentlig hans ord fra den nazistiske *Reichsparteitag* i Nürnberg 1936 hvor han proklamerede: »Das ist das Wunder unserer Zeit, dass ihr mich gefunden habt ... unter so vielen Millionen! Und dass ich euch gefunden habe, das ist Deutschlands Glück!« (Det er vor tids under at I [altså det tyske folk] har fundet mig ... blandt så mange millioner! Og at jeg har fundet jer, det er Tysklands lykke!).²⁷

Hitler udformede endog en slags totalitær og altomfattende fordring til sit folk således som den blev bragt til udtryk i en af hans mindre kendte taler fra december 1938. Heri sagde Hitler bl.a. om regimets holdning til og håndtering af det tyske folk følgende: »Denne ungdom lærer jo ikke andet end at tale tysk, handle tysk. Og når nu denne dreng og denne pige med deres ti år kommer ind i vore organisationer og der nu så ofte for første gang overhovedet får frisk luft at føle, så kommer de fire år senere fra Jungvolk ind i HJ, og der beholder vi dem igen fire år, og så giver vi dem slet ikke tilbage i hænderne på vore gamle klasse- og standsfædre, tværtimod optager vi dem så straks i partiet og i Arbejdsfronten, i SA eller i SS, i NSKK^[28] osv. Og når de er der to eller halvandet år og endnu ikke helt er blevet nationalsocialister, så kommer de ind i Arbejdstjenesten og bliver der slebet til i seks og syv måneder, alle med et symbol, den tyske spade. Og hvad der så efter seks eller syv måneder stadig skulle være til stede af klassebevidsthed eller standsindbildskhed, det overtager værnemagten så til to års viderebehandling. Og når de så efter to, tre eller fire år vender tilbage, så optager vi dem straks igen i SA, SS osv. For at de på ingen måde igen skal blive hjemfaldne. Og de bliver ikke fri mere i livet. Og de er lykkelige derved«. ²⁹

Anderledes udtrykt skulle tyskerne indgå i det såkaldte *Volksgemeinschaft*, der skulle udtrykke og repræsentere folkets symbiose med Fø-

26 Aftrykt hos Domarus, op.cit., bind 4, s. 2213f.

27 Cit. efter Hitler und die Deutschen., udg. af Bundeszentrale für politische Bildung 2010, s. 25.

28 NSKK Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps var et motoriseret korps under NSDAP.

29 Cit. efter Stephanie Becker & Christoph Studt (udg.), »Und sie werden nicht mehr frei sein ihr ganzes Leben«, Berlin Lit Verlag 2012, s. 4.

rerer og hans nazisme. Det tyske folk skulle indordne sig, det skulle acceptere de basale principper i *Volksgemeinschaft* og indtage en rolle heri. Hvilket var hvad det tyske folk gjorde. Det forblev i dette bånd næsten til det nazistiske regimes undergang i 1945. Men var det også lykkeligt derved, som Hitler sagde? Meget tyder på at det var tilfældet i alt fald i 1930'erne, som mange tyskere oplevede som en fremgangsrig tid. Under krigen var der dog mest tale om hvad der er blevet kaldt »modvillig loyalitet« (Wolfram Wette).³⁰ Selv om *Volksgemeinschaft* trods en næsten alle omfattende organisering af tyskerne formentlig aldrig blev nogen realitet, så udviklede det sig dog til en slags social praksis³¹ der knyttede de fleste tyskere til regimet og Hitler, der fik dem til aktivt at arbejde med i opbygningen af det nazistiske system, fik dem til at deltage i regimets prangende masse- eller repræsentationsoffentlighed, fik dem til at acceptere diskrimination og udgrænsning (eksklusion) af »de andre« hvis det bare foregik i legal eller lovlig form, fik dem, om end nødtvungent, til at deltage i regimets påståede overlevelseskrig, og fik mange af dem til direkte eller indirekte ikke bare at affinde sig med, men også aktivt at medvirke i de forbryderiske handlinger som nazisterne bragte i anvendelse over for de »andre« for at realisere deres store nationale projekt om et Stortyskland der dominerede de øvrige europæiske nationer.

Med et udtryk igen lånt fra Ian Kershaw kunne det hævdes at flertallet af tyskerne længe, ja langt op i Anden Verdenskrig fortsatte med »at arbejde Føreren i møde«, dvs. af sig selv bestræbte sig på at føre hans projekter ud i livet.³² Men hvorfor gjorde de det? Hvad fik dem til at gøre det?

En slags psykologisk eller ideel binding til deres karismatiske Fører og samtykke i store dele af hans politik synes at have fået millioner af tyske mænd og kvinder til ikke bare at følge trop og bakke op bag nazismen, men også til at lukke øjnene for, hvis ikke benægte, de forbryderiske ting som regimet foranstaltede. Måske ubevidst eller forklarligt som en slags hjælpeløshed der findes udtrykt i et citat fra det folkelige dyb i 1930'erne: »Hvis bare Føreren vidste det!« – ja, så ville det ene

30 Wilhelm Deist, Manfred Messerschmidt, Hans-Erich Volkmann & Wolfram Wette, *Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik*, = Band 1 af *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, udg. Af Militärgeschichtliches Forschungsamt, Stuttgart Deutsche Verlagsanstalt 1979, s. 142.

31 Jf. Michael Wildt, i: *Volksgemeinschaft. Neuere Forschungen zur Gesellschaft des Nationalsozialismus*, Frankfurt/M. Fischer Taschenbuch Verlag 2009.

32 Kershaw, Hitler, 1998, s. 527f.

eller det andet forbryderiske overgreb ikke være sket.³³ Men deri tog tyskerne jo grundigt fejl af deres Fører! Han stod selv bag regimets politik og dets metoder, og kun lidt skete uden hans vidende og samtykke. Selv om flertallet af tyskerne formentlig ikke ønskede at det nazistiske regime skulle føre en brutal erobringskrig i Europa, begå massive og usete krigsforbrydelser, komme langt i bestræbelsen på at udrydde Europas jøder eller kaste landet ud i en udmærkende overlevelseskrig, så synes de fleste langt hen – om det så var stiltiende eller åbent formuleret – at have accepteret det nazistiske regimes argumentation om at så drastiske skridt var nødvendige for at sikre det tyske folks og Tysklands overlevelse i en angiveligt fjendtligt sindet verden der nådesløst var ude på at udlette Tyskland og tyskerne.³⁴

Tyskerne syntes med andre ord rede til at godtage den nazistiske version af verdenshistoriens udvikling og også bidrage til den, hvorfor de lukkede øjnene for de midler og metoder som regimet satte ind for at realisere den. Det gjaldt også de professorer der var med til at gøre Friedrich-Schiller-Universitæt i Jena til et nazistisk politisk universitet og dermed del af det nazistiske projekt. I svaret på hvorfor de gjorde det, ligger den lære der kunne drages af nazismens historie.

Lad mig til afslutning vende tilbage til udgangspunktet og til det spørgsmål jeg stillede: »Hvad vil det sige at studere nazismen, og hvad er formålet med det?« Som jeg har fremhævet, ville verdenshistorien formentlig have udviklet sig noget, måske endda meget anderledes hvis Hitler og hans nazisme ikke havde spillet så stor en rolle i den. Selv om visse nazister som propagandaminister Joseph Goebbels til sidst følte sig »snydt« af historien,³⁵ så *har* nazismen og Hitler præget og forandret historien og verdenshistoriens forløb. De har gjort i alt fald første halvdel af det 20. århundrede til det »tyske århundrede«, med en formulering af historikeren Eberhard Jäckel, hvad der så end konkret forbindes dermed af positive og negative ting.³⁶ At forklare hvorfor dette blev muligt, har været meningen med at jeg har studeret og udforsket nazismens historie. Læren af den historie drejer sig især om hvorfor Hitler og nazismen blev mulig i et demokratisk Tyskland, og hvorfor et stort

33 Ian Kershaw, *The »Hitler-Myth«. Image and Reality in the Third Reich*, Oxford Oxford University Press 1987, s. 95.

34 Jf. eksempelvis Goebbels' argumentation i artiklen »Der Einsatz des eigenen Lebens« i *Das Reich* fra 15. april 1945, cit. hos Karl Christian Lammers, *GOEBBELS. Hitlers spindoktor*, København Schönberg 2008, s. 540f.

35 Jf. Lammers, *GOEBBELS*, 2008, s. 10.

36 Eberhard Jäckel, *Das deutsche Jahrhundert. Eine historische Bilanz*, Stuttgart DVA 1996.

flertal af tyskerne tilsyneladende handlede imod deres egne interesser ved at bakke ham og nazismen op og også medvirke i det nazistiske projekt om en nyordning af det tyske samfund og Europa. Eller handlede de mod egne interesser da de fravalgte demokratiet som de syntes at mene ikke længere opfyldte deres materielle og praktiske interesser?³⁷ Opnåede de ikke et stykke tid det de havde forbundet med deres valg? Og var de ikke, som Hitler nævnte det, lykkelige derved? Det er spørgsmål der her til sidst får lov at stå ubesvarede hen.

³⁷ Jf. M.J. Bonn, *Die Krisis der europäischen Demokratie*, München Meyer & Jessen 1925, s. 13.